

İSLAM DİNİNİN ETKİSİ ALTINDA YAPILAN DİVANHANELERİN MİMARİSİ

ARCHITECTURAL FEATURES OF DIVANKHANAS WITH HALLS FOR AUDIENCES OF RULERS IN THE ISLAMIC WORLD

Doç. Dr. Şehla ABBASOVA

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendis-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, shelaabbasova2@gmail.com

Burdur / Türkiye

ORCID: 0000-0001-6667-2270

Dr. Öğr. Üyesi Namig ABBASOV

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mühendis-Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, namiqabbasov@gmail.com

Burdur / Türkiye

ORCID: 0000-0002-2042-3321

ÖZET

Makalede, İslam dünyasında saray komplekslerinde hükümdarların kabul salonları olan Divanhane yapıları araştırılmıştır. Zamanına göre her ne kadar değişik adlarla mimarlık tarihi üzerinde iz bırakmış olsalar da, aynı işlevi gören Divanhaneler, konumlarına ve dönemlerine bağlı olarak İslam dünyasındaki yerlerini benzer mimari biçimlerle bulmuşlardır. Divanhane yapılarının fonksiyonundan asılı olarak inkişaf projesi sürecinde mimari özelliklerinin oluşturulması araştırmamızda incelenmiştir. Bu çalışmada birçok saray kompleksinde Divanhanelerin saray binasından daha ihtişamlı ve lüks yapılması kanıtlanmıştır. Divanhanelerin bu şekilde tasarlanmasının nedeni ziyaretçilerin üzerinde saltanat hakkında yüksek bir ilk izlenim yaratmaktır. Bu mimari yapılar Emevi yönetimi sırasında İslam dünyası tarihinde iz bırakmış ve Abbasilerin egemenliği boyunca devam ederek, İslam'a dönüşen tüm halkların saray mimarisinde kendi özelliklerine sahip sarayların ana binası olarak oluşturulmuştur.

İslam saray komplekslerinin bir başka özelliği, Divanhanelerin iç kısmında bir dizi apsid ve kolon tercihi, salonun zemin ve iç mekanında çeşitli süslemelerin kullanılması ve çatısının kompleksin diğer yapılarının çatılarından daha gösterişli tasarlanması bu yapının ana bina olmasının kanıtıdır. Yüzyıllar boyunca mimaride farklı isimlerle bilinen sultanların Divanhane salonları Mahkeme salonu veya Şeref mahkemesi (Arap halifeliğinde Emevi ve Abbasi mimarisi), Arz odası ve Divani-Humayin (Türkiye'de Osmanlı mimarisi), Divan-e-Am ve Divan-e-Khas (Hint mimarisi), Divanhâne (Azerbaycan mimarisi) kuruluşundan oluşumuna kadar daha fazla farklı isimlerle tanınsa da, maalesef bazıları tarihte iz bırakmadan silinmiştir.

Divanhaneler sadece idari sorunların çözümü ile ilgili bir tartışma yeri değil, aynı zamanda buraya gelen misafirlerin ve halkın kabul salonları olmuştur. İncelenen tüm saray komplekslerinde Divanhane salonlarının mimarisi saray binalarından farklı süsleme ve dekorasyonla tasarlanırdı. Ayrıca Divanhanelerin formunda ve süslemelerinde İslam dininin sembolleri de kullanılarak bu yapıların önemini vurgulamakta ve günümüze gizemli bilgiler taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: mimarlık, saray, divanhane, taht odası

ABSTRACT

The main research area of the article is devoted to the halls for audience of palace complexes, which are considered the residence of rulers in the Islamic world. Although they make a mark on the history of architecture under different names, depending on the location and period the divankhana performing the same function and has found its solution with various architectural forms in the Islamic world. This architectural structure can be traced in the history of the Islamic world since the reign of the Umayyads, continued during the reign of the Abbasids and spread to the palace architecture of nations of the Islamic world and formed as the main building of government residences.

Another feature of the Islamic palace complexes is the preference of a series of apses and columns in the interior of the Divankhana, the use of various decorations on the floor and interior of the hall, and more spectacular design of the roof than the roofs of the other structures of the complex, which are the proofs of this building's being the main building. Divankhana hall of the sultans, known by different names in architecture for centuries courtroom or Honor Court (Umayyad Arab Caliphate and Abbasid architecture), Audience Hall and *Divan-ı Humayun* (Ottoman architecture in Turkey), Diwan-e-Aam and Diwan-e-Khas (Indian architecture) Although the Divanhane (Azerbaijani architecture) is known by more different names from foundation to its formation, unfortunately some of them have been erased without a trace in history.

The courthouses were not only a place of discussion about the solution of administrative problems, but also the reception halls of the guests and the public. In all the palace complexes examined, the architecture of the Divanhane halls was designed with different ornaments and decorations than the palace buildings. In addition, by using the symbols of the religion of Islam in the form and decoration of the Divanhane, it emphasizes the importance of these structures and carries mysterious information to the present day.

Keywords: architecture, palace, divankhana, throne room

1.Giriş

Divanhâne kelimesi, divan ve hane (mekân) olmak üzere iki kelimenin bir kombinasyonudur. Divan kelimesi genellikle Arapça, Farsça, Urduca ve Türkçe'de farklı telaffuz edilmesine rağmen, Farsça kökenlidir ve idari yönetimi ile ilgili bir terim olarak kabul edilir. 750-754 yıllarından itibaren divan sisteminin gelişimi ve divanların inşası hakkında bilgi vardır. Divanların önemli inkişaf süresi ise IX-XI yüzyıllara dayanmaktadır (İslam Ansiklopedisi, 1994: 377-378). İslami mimaride farklı isimlerle bilinen sultanların Divanhane salonları Mahkeme salonu veya Onur mahkemesi (Arap halifelğinde Emevi ve Abbasi mimarisi), Arz odası ve Divani-Humayin (Türkiye'de Osmanlı mimarisi), Divan-e-Am (Hint mimarisi; büyük bir salon veya avlu olarak bilinmektedir. Burada resmi saray törenleri, bayramlar yapılır, halkın şikayetleri ve istekleri dinlenilirdi). Divan-e-Khas (Hint mimarisi; devlet kararları alınması ve özel toplantılar yapılması için tasarlanmış küçük salon), Divanhâne (Azerbaycan mimarisi) kuruluşundan oluşumuna kadar daha fazla farklı isimlerle tanınsa da, maalesef bazıları tarihte iz bırakmadan silinmiştir.

7. yüzyıldan itibaren dünyanın birçok yerine yayılmış olan İslam dini öz mimarisini geliştirmiş ve sultanların kabul salonları olan Divanhaneler İslam dünyası saray komplekslerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

2. Materyal ve Metot

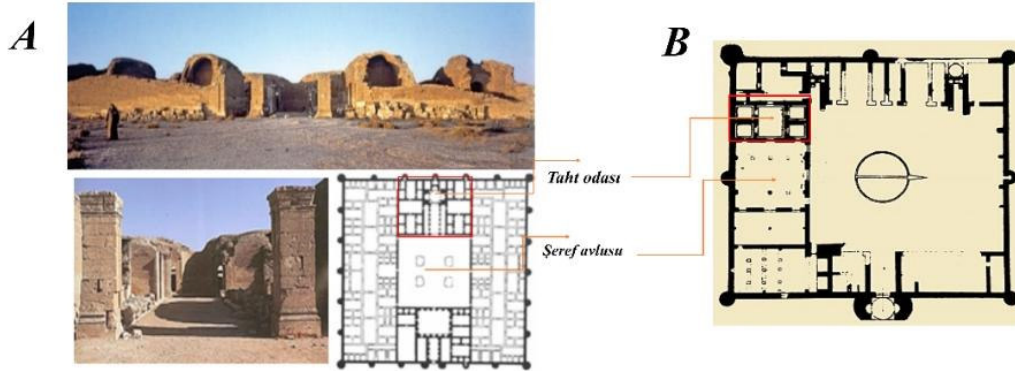
Çalışma kapsamında dünya kültüründe iz bırakmış İslam mimarisine ait birçok saray komplekslerinde hükümdarların kabul salonları olan Divanhanelerin mimarisinin araştırılmasında İslamı kabul etmiş halkların mimarilerinden örnekler kıyaslanmıştır. Bu çalışmada Divanhanelerin mimari özellikleri öne çıkarılmış, saray komplekslerinin ana yapıları olması ispatlanmıştır.

İslam mimarisine ait olan saray komplekslerinde Divanhanelerin mimarisinde kullanılan sembolik formların, İslam dininde anlamlarını açıklama amacıyla kutsal kitabımız olan Kur'anî Kerim ayetlerine dayanılmıştır.

3. Saray Mimarisinde Divanhânelerin Rolü

İslam mimarisinde, gelişimi sırasında çadır gibi bir alanın kullanılması ve daha sonra daimi bir mimari biçime geçiş, mimarların onu işleviyle uyumlu hale getirme görevlerinden biriydi. Asıl amaç, mimari bakımdan devletin ana idari merkezi olan Divanhânenin saray binalarından daha lüks ve eşsiz olması, buraya gelen misafir ve diğer devletlerin büyükelçilerine devletin gücünün göstergesini yansıtmaktır. Divanhâne mimarisinde esasen İslam dininde anlam taşıyan sembollerin kullanımına çok rastlanmaktadır.

İslam dünyasında Saray komplekslerinde divanhânelerin yapılması temelini oluşturan esas Emevi yönetimi sırasında mimariye yansımıştır. Böyle bir saray kompleksinin bir örneği, İslam mimarisinin en eski anıtlarından biri olan Kudüs'ün doğusunda yer alan ve Emevi halifelerinden II. Valid tarafından tamamlanan Mşatta Sarayı'dır (Şekil 1A). Sarayın orta avlusundaki alan şeref mahkemesi Divanhâne olarak hizmet etmekteydi (Kristoffer Damgaard, 2013: 280).

Şekil 1. A. Mşatta Sarayı'nın genel görünümü, taht odasının kalıntıları ve planı.
B. Hırbetü'l-Minye sarayının planı

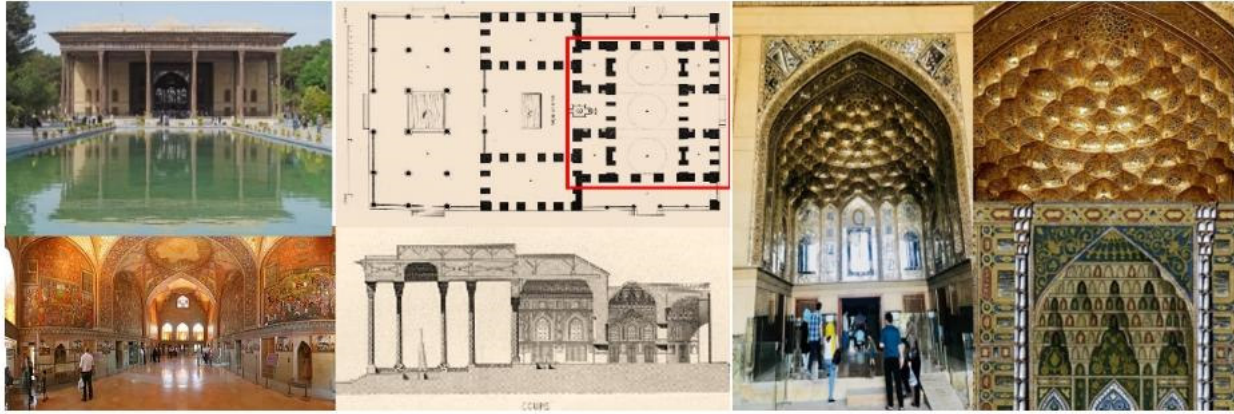
Geniş merkezdeki şeref avlusu, saray törenlerinin yapıldığı yer gibi de tasarlanmıştır. Bu sarayın bir başka özelliği, taht odasının yanında "Beyt" (hane) adı verilen beş odalı grup yer almasıdır. Burada beş odadan oluşan dört grup, taht odasının arkasında her iki tarafta simetrik olarak inşa edilmiştir (Şekil 1). Bu mimari formun merkezinde, "Müslüman bir erkeğin aynı anda dört kadınla evlenmesine izin veren, ancak hepsine eşit davranan "Kur'an ayetinin (4: 3) hükmü vardır (Markus Hattstein ve Peter Delius, 2007: 77). Genel olarak, Kur'an ayetlerinin sarayın mimarisine esasende Divanhânelere yansımaları da daha sık görülmektedir.

İsrail sınırları içinde olan Taberiye Gölü'nün kuzeybatısında yer almakta olan Hırbetü'l-Minye Sarayı'ndaki taht odasının plan yapısında daha basit formda çözülmüş bu dört "Beyt" (hane) odası bulunmaktadır. 1932, 1936-1939 ve 1959'da arkeolojik kazılar sırasında keşfedilen sarayın yapısı,

bazı restorasyon çalışmaları sırasında ana kemer üzerinde yerleşen kitabe esasında 705-715 yılında yapıldığı varsayılmaktadır (İslam Ansiklopedisi,1998:327) (Şekil 1B). Mşatta Sarayı'nda taht odalarının yanında "Beyt" (hane) her biri beş odalı dört grup yer aldığı halde, Hirbetü'l-Minye Sarayı'nda taht odasının yanında farklı olarak daha basit dört odalı grup yer almaktadır.

17. yüzyıldan itibaren saray komplekslerinin ana binası olan Divanhâneler, bazı ülkelerde daha az önemli hale gelerek saray komplekslerinden ayrı bir yapı gibi tasarlanıyordu. Lakin bazı ülkelerde daha da önemli hale gelmesi ile alakalı olarak ayrı yapı gibi tasarlanırsa da Divanhâne görevini taşıyarak sultanın önemli misafirleri kabul ettiği bir saray yapısıydı.

Bu mimari tasarım tarzına örnek Azerbaycan'ın Safevi Devleti döneminde İsfahan'da I. Abbas tarafından yaptırılan, Çehel Sütun (Kırk Sütun) Sarayı'dır (Şekil 2).

Şekil 2. Çehel Sütun Sarayının genel görünüşü, plan, kesit, interyer detayları ve tac kapısının mukarnas süsleme detayları.

Saray, II. Şah Abbas Dönemi'nde İsfahan'da eğlence ve resepsiyon törenleri için inşa edilmiştir. Çehel Sütun Sarayı'nın adı Kırk sütun anlamına gelse de, girişte yirmi sütun yapılmıştır. Sarayın böyle bir isim almasına sebep, mimarın saray binasının inşası sırasında bahçede bulunan havuzdaki yirmi sütunun yansımaları kasten düşünmüş olmasıdır. Sarayın duvarları çeşitli fresk ve resimlerle dekore edilmiştir. Bu resimlerin bir çoğu savaş ve sultanın önemli misafirleri kabul sahnelerini tasvir etmektedir.

Yukarıda adı geçen Mşatta'nın ve Hirbetul-Minye Sarayları'nda kullanılan "Beyt" (hana) adlı dört gruplu oda formu bu saray-divanhânenin plan yapısında kullanılmış olmasını görüyoruz.

4.Divanhane Mimarisinde Süslemelerin Gizemli Anlamları

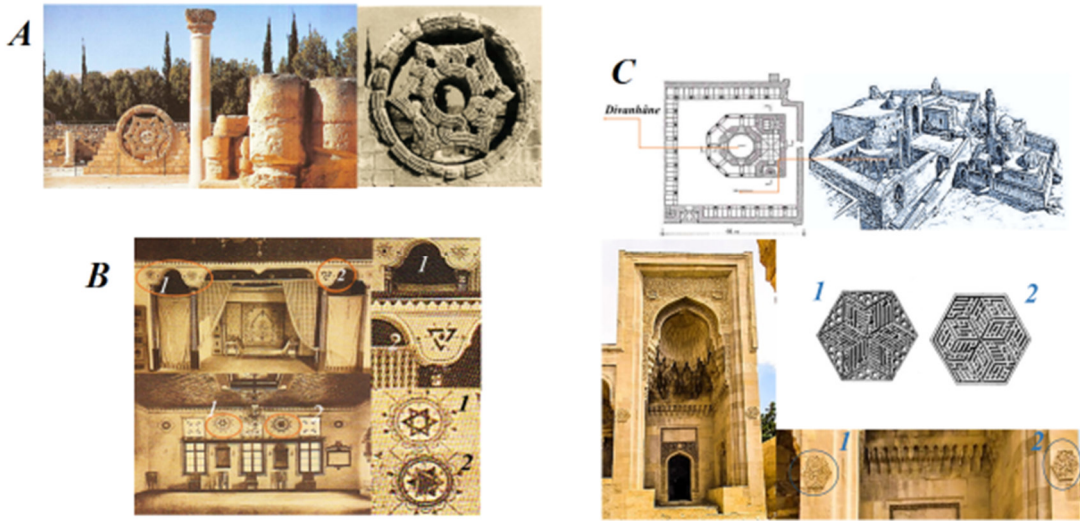
İslam dünyasına ait mimari yapılarda süsleme dekorasyon zenginliği ile farklıydı. İslam süsleme sanatı "Gözler için bir müzik", geometrik desenlerin dolanbaçlı formda keşşerek birbirini devam etmesi bu desenlerin muazzamlığının sonsuzluk simgesi olarak algılanıyordu. Bu mimari yapılarda süsleme desenlerinin çok zaman özel anlamları bulunmaktaydı. Hatta bazı yapıların fonksiyonundan asılı olarak süsleme ve resimler gizemli anlamlar taşımaktaydı.

Çehel Sütun Sarayı'nın taç kapısının süslenmesinde kullanılan mukarnaslarında yedi katlı yapılışı ve sekizinci yıldız deseniyle sonlanmış da hiçte tesadüfi olmamış. Örneğin; mimarlık süslemelerinin en gizemli formu olan mukarnasda yedi katlı kullanılırken bazı durumlarda sekiz rakamıyla da bağlantı yaratıyordular. Burada sembolik olarak cennetin yedi kapısı olarak yedi farklı küçülen oranlarda katlar ortaya çıkarılmış ve yukarıda sekizinci kat ise sembolik olarak Allah'ın dergahının cenneti yönelerek yarı kubbe formu biçimlenmiştir. (Şekil 2).

Divanhane mimarisinde en çok kullanılan sembollerden biride altı kollu yıldız desenidir. İslam mimarisinde ilk olarak kullanılmasına örnek olarak, Emevi mimarisi sayılan VIII yüzyılda Filistin’de inşa edilen Hırbetü’l-Mefcer Sarayı’nın ana giriş kapısının yanındaki altı kollu yıldız formunda olan pencereyi gösterebiliriz (Şekil 3A).

Aslında altı kollu yıldız deseni Yahudilerin sembolü “Davud Yıldızı” olarak düşünülse de, Yahudilerin yıldızı ilk altı koldan değil, beş koldan meydana gelmiş ve altı kollu yıldız ise Kabbalist Yahudileri tarafından 17. yüzyılda Davud’un kalkanı olarak benimsenmiştir (Ahmet Çaycı, 2017:71).

İslam kültüründe altı kol şeklinde şematize edilmiş yıldız deseni, birinin tepesi diğerinin tabanına geçirilmiş iki eşkenar üçgenin meydana getirdiği bir sembol olup Müslümanlar arasında “Hatem’i Süleyman” bazen ise “Mühr’i Süleyman” olarak adlandırılmakla İslam mimarisinde sıkça kullanılmıştır. Mühr’i Süleyman’ın bulunduğu yere şeytanın giremediğine dair halk inancından dolayı özellikle İslam mimari yapı süslemelerinde merkezi motif olarak sıkça kullanılmıştır (İslam Ansiklopedisi,2006:525).

Şekil 3. A. Hırbetü’l-Mefcer Sarayı’nın ana giriş kapısının yanındaki altı kollu yıldız formunda olan pencerenin görünüşü; B. Kırım’da XVI yüzyıllara ait edilen Bahçesaray’ının Divanhânesinin iç görünümü; C. Azerbaycan. Şirvanşahlar Saray Kompleksi Divanhânesinin planı, İzometrik görünüşü, Divanhânesinin tac kapısı ve Tac kapının süsleme desenlerinin detayları.

Bu sembol Kırım’da Bahçesaray’daki I. Mengli Giray Han tarafından XVI yüzyılda inşa edilen (Nicole Kaçal – Ferrari,2005:59) Han sarayının misafir odasında yani divanhânesinde de kullanılmıştır. Odanın duvarlarında farklı formlarda altı kollu yıldız deseni en az altı kez kullanılmıştır (Nicole Kaçal – Ferrari,2005:156-157), (Şekil 3B).

Divanhane örneklerinden biride 15. yüzyıllarda Azerbaycan’ın başkenti olan Bakü’de inşa edilmiş Şirvanşahlar Saray Kompleksi Divanhânesi’dir (Şekil 3C). Bu salonun Taç kapısının alt hisselerinde süsleme dekorunda kullanılan iki farklı altıgeni oluşturan altı kolu yıldız deseni gizemliliğiyle dikkat noktası olmaktadır. Her iki yıldızın iç kısmında farklı kufi yazıları yazılmıştır (Şekil 3C); 1- Allah’tan başka tanrı yoktur, Muhammed onun peygamberidir (6 kez tekrarlanmış); 2- Allah’ın ve Peygamber’in isimleri (12 kez tekrarlanmış) (Всеобщая История Искусств(Genel Sanat Tarihi),1956:1080).

Farklı bir bezeme ile divanhanelerin vurgulanmasına örnek, Hırbetü’l-Mefcer’in hamam-divanhâne binasında apsis görünümlü taht odasının döşemesinde yapılmış çok ilginç bir motifte mozaik süslemedir. Mozaik de meyve ağacının bir tarafında iki ceylan, diğer tarafında ise ceylanla aslan

tasvir edilmektedir. Bu döşeme mozağının esasen taht odasında kullanılması tesadüf değildir. Böyle motiflerin kullanılması 1762 yılında Azerbaycan'nın mimari mirası olan Şeki Han sarayındaki hanın kabul odasında da duvar resimlerinde kullanılmıştır (Şekil 13). Yukarıdakilere dayanarak, özellikle iktidar salonlarında bu tür motiflerin kullanılmasının özel bir anlamı olduğuna şüphe yoktur. Aslan sembolü İslam mimarisinde iktidar ve ihtişam sembolü olarak kabul edilmiştir (Robert Hillenbrand,2005: 63).

Şekil 4. A.Hırbetü'l-Mefcer saray kompleksinin Divanhânesinin taht odasında bulunan zemin mozaği; C.Şeki Han sarayının kabul salonunun duvar fresk'inden bir resim.

Bu Divanhânelerin dekorasyonunda farklı süsleme tarzlarının kullanılması ile Divanhânenin saray mimarisinde ön planda olmasının vurgulanması istenmiştir.

5.Sonuç

Makalede incelenen tüm saray komplekslerinde Divanhânelerin daha gösterişli yapılmasının amacı, çoğunlukla sarayın ziyaretçilerinin dikkatini çekmek ve bu amacın mimari açıdan çözülmesiydi. Orta Çağda İslam dünyasında, devletin gücü ve ekonominin yükselişi, temel olarak saray komplekslerinin ve esasende Divanhânelerin mimarisinde ifade edilmiştir. İslam mimarisinin ana biçimini revaklı hayal etmek imkansızdır. Bu da Divanhâne mimarisine ilk dönemlerden yansımış ve mimarinin ana formunu oluşturmuştur.

Divanhâneler, genellikle sadece idari sorunların çözümü ile ilgili bir tartışma yeri değil, aynı zamanda buraya gelen misafirlerin ve halkın kabul salonları olmuşlardır. İncelenen tüm saray komplekslerinde, Divanhâne salonlarının mimarisi saray binalarından farklı süsleme ve dekorasyonla tasarlanırdı. Ayrıca, bu binaların mimarisinde İslam dininin sembolleri Divanhânelerin formunda ve süslemelerinde kullanılarak bu yapıların önemini vurgulamakta ve günümüze gizemli bilgiler taşımaktadır.

KAYNAKÇA

İslam Ansiklopedisi Cilt-9. (1994).Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 560. İstanbul.

Kristoffer Damgaard (2013). "Access Granted: The Phenomenology of Approach in Early Islamic Palatial Architecture" Design in Theory Articles International Journal of Islamic Architecture Volume 2, Number 2 Intellect Ltd Article. English language. doi:10.1386/ijia.2.2.273_1

Markus Hattstein ve Peter Delius (2007). "İslam sanat ve mimarisi" Türkçe Basım, Literatür Yayıncılık ISBN 978-975-04-0405-4, 641.

İslam Ansiklopedisi Cilt-17. (1998). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 553. İstanbul.

Ahmet Çaycı, (2017). "İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol", Palet Yayınları, ISBN-6052338094; 269. Konya.

İslam Ansiklopedisi, Cilt-31, (2006). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 583. İstanbul.

Nicole Kaçal – Ferrari, (2005). “Kırım’dan kalan miras Hansaray” Klasik yayınları, İSBN 975-8740-30-X; 320. İstanbul.

Всеобщая история искусств (Genel Sanat Tarihi), в шести томах, том-1, (1956). Академия художеств СССР институт теории и истории изобразительных искусств, Государственное издательство “Искусство”; 1080. Москва.

Robert Hillenbrand, (2005). “İslam sanatı ve memarlığı” Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti. Türkçe 1; 305. İstanbul.